

Na kraju knjige je dodan popis izabrane literature i kazalo imena i stvarnih pojmova.

Zaključimo, još jednom, da je knjiga profesora Ignacija Vojea *Starodavni Dubrovnik v besedi in sliki* napisana u spajanju dviju razina, istraživačkog znanja o Dubrovniku i ljubavi prema Gradu. Autor prati razvoj Dubrovnika kroz stoljeća, upozorava na vještinu upravljanja Gradom, na poslovne sposobnosti njegovih pripadnika i na stvaralačke etape u kojima je on nastajao, ali i na teške trenutke koji ga nisu mimoilazili, od potresa 1667., preko ukidanja Republike godine 1808., do ugrožavanja opstanka u nedavnoj prošlosti. Knjiga je opremljena obiljem izvrsnih snimaka dubrovačkih krajolika i njegovih spomenika koji prate sva njezina poglavlja, pa će ne samo njezin nadahnuti tekst nego i likovna građa učiniti knjigu bliskom ljubiteljima Dubrovnika, a onima koji to nisu imali prilike biti omogućiti da to postanu. Najkraće, knjiga je poklon i Gradu i svima nama.

Tomislav Raukar

Zoran Ladić, *Last Will: Passport to Heaven. Urban Last Wills from Late Medieval Dalmatia with Special Attention to the Legacies pro remedio animae and ad pias causas*, Srednja Europa, Zagreb 2012., 469 str.

U izdanju nakladničke kuće Srednja Europa, na engleskom je jeziku objelodanjena knjiga autora Zorana Ladića pod nazivom *Last Will: Passport to Heaven. Urban Last Wills from Late Medieval Dalmatia with Special Attention to the Legacies pro remedio animae and ad pias causas*. Sama knjiga je rezultat autorovih višegodišnjih istraživanja privatno-pravnih dokumenata, u prvom redu bilježničkih, u više arhivskih ustanova, s posebnim naglaskom na posljednje volje, odnosno oporuke, a značaj samog djela potvrđuju i recenzije dvoje istaknutih stručnjaka na polju medievistike i ranomoderne povijesti – Gerharda Jaritza i Lovorke Čoralić. Potrebno je spomenuti kako je izdanje objelodanjeno na engleskom jeziku kao rezultat želje da se međunarodnoj historiografiji prikažu najnoviji rezultati domaće medievistike, koji su zbog jezične barijere do sada uglavnom predstavljali nepoznanicu. Na samom početku navedene knjige, autor je najprije istaknuo zahvale, odnosno *Acknowledgments* (8), nakon čega slijedi detaljan popis znanstvenog aparata koji je autor koristio pri izradi ove opsežne studije. Tako, izdanje sadrži *List of Graphs* (9-11), u kojem nalazimo popis od čak 70 grafikona koji se nalaze unutar samog korpusa knjige te vizualno prikazuju podatke koje je autor dobio kvantitativnom analizom, nakon čega autor donosi i *List of Tables* (12), odnosno tablica koje uglavnom prikazuju novčane legatke, ali i spolnu distribuciju sastavljača posljednjih volja. Nadalje, potrebno je spomenuti kako autor donosi i popis vrlo lijepih kartografskih prikaza pod nazivom *List of Maps* (13) putem kojeg saznajemo kako se unutar izdanja nalaze kartografski prikazi Dalmacije i dalmatinskog zaleđa u 14. st., ali i lokacije crkvenih ustanova u proučavanim gradovima, točnije u Zadru, Trogiru, Dubrovniku i Kotoru. Popis znanstvenog aparata autor zaključuje popisom kratica korištenih unutar samog teksta knjige, pod nazivom *List of Abbreviations* (14-16). Samo izdanje je oplemenjeno zaključkom naslovljenim *Conclusions* (343-356), gdje je autor vrlo detaljno sažeo najbitnije rezultate ove opsežne studije.

Kraj knjige obiluje izrazito vrijednim priložima koji vizualno pojašnjavanju količinu korištene građe, pa tako nalazimo *List of Zaratian Testators* (357-430), u kojemu autor donosi popis od 1760 oporučitelja s područja zadarske komune, odnosno popis svih onih osoba koje su živjele u Zadru od konca 13. do početka 14. st., a u raznim zadarskim arhivskim fondovima, objelodanjenim i neobjelodanjenim vrelima se navode kao sastavljači oporuka i to čak iako njihove oporuke nisu sačuvane. Dakle, ova lista predstavlja popis svih osoba koje se u Zadru u navedenom razdoblju spominju kao *testator* ili *testatrix*. Drugi prilog pod naslovom *Ecclesiastical institutions – recipients of pious legacies* (433-440) čini kartografski prikaz crkvenih institucija koje su bile primatelji darovanja na prostoru proučavanih komuna. Na samom kra-

ju knjige, nalazi se popis korištene literature pod naslovom *Bibliography* (441-460) te desetak likovnih prikaza relevantnih za navedenu temu.

Sam korpus knjige započinje autorovim uvodom, naslovljenim *Introduction: Pro remedio animae and ad pias causas* (17-22), kojim autor započinje uvodni dio knjige. U uvodnim razmatranjima Ladić opsežno navodi metodološke aspekte kojima se služio pri prikupljanju arhivske građe te njezinoj obradi. Nadalje, autor objašnjava razloge odabira upravo druge polovine 13. st. kao početka vremenskog okvira za izradu ove opsežne studije, navodeći činjenicu kako u tom razdoblju na području dalmatinskih komuna, jednako kao i na ostalim mediteranskim prostorima, nalazimo sve veći broj posljednjih volja, ali i privatno pravnih isprava općenito. Vremenski okvir ovog detaljnog istraživanja autor zaključuje s početkom 15. st. tijekom kojeg dolazi do promjene vlasti na dalmatinskoj obali, koja je rezultirala brojnim socijalnim, ekonomskim, kulturnim i drugim promjenama koje su se posljedično reflektirale i na vjerski život. Također, potrebno je spomenuti kako je pozornost prilikom ovog istraživanja prvenstveno usmjerena na pobožne legate na prostoru zadarske komune, dok su pobožni legati stanovnika trogirске, dubrovačke i kotorske komune prije svega korišteni u svrhu komparacije.

U poglavlju pod nazivom *The Study of Medieval Last Wills* (23-52) autor je naveo metodološke pravce moderne historiografije koji su i omogućili nastanak cijelog niza studija, posebno se osvrćući na posljednje volje kao izvor za proučavanje srednjovjekovnog svakodnevnog života, hodočašća, demografskih promjena, mentaliteta, materijalne kulture i srodnih tema. Pri navođenju metodoloških obrazaca, autor je na prvom mjestu istaknuo dvojicu pripadnika poslijeratne škole "Annales", Jacquesa Chiffolleaua i Michela Vovella. Autor, nadalje, objašnjava vremenski okvir pojave prvih posljednjih volja na prostoru Dalmacije, smještajući taj proces u 10. i 11. st., kada su pripadnici urbane elite sastavljali posljednje volje u kojima su crkvenim ustanovama ostavljali bogate legate za spas duše. Kao jedan od elemenata koji su utjecali na sve veću raznovrsnost darovanih legata od strane pripadnika sve širih društvenih slojeva od sredine 13. st., autor izdvaja mišljenje Jacquesa le Goffa koji datira percepciju čistilišta kao fizičkog mjesta u 12. st., a kada se tijekom 13. st. ono pojavilo kao alternativa u svijesti pripadnika širih društvenih slojeva, vjernici su prestali percipirati samo dvije vjerske kategorije, odnosno pakao i raj. To je svakako utjecalo na razmišljanje onodobnih ljudi i njihovu želju da si izdašnjim legatima osiguraju spas duše. Nadalje, autor uočava kako se širenjem procesa demokratizacije u sastavljanju privatno pravnih isprava, povećava krug, odnosno socijalna struktura ljudi koji su legatima željeli osigurati spas duše, te tako navodi kako je to utjecalo i na širenje vrsta legata, od klasičnih novčanih preko raznih tipova pokretnina do nekretnina i skromnih kućanskih predmeta, jeftinih komada odjeće i obuće, zapravo svega što se moglo darovati u pobožne svrhe. Nadalje, autor uočava kako se početni krug recipijenata legata proširio od samostana i crkvenih redova tijekom 12. st. do pojedinaca unutar klera, laičkih institucija ili svjetovnih pojedinaca općenito što je bila posljedica tzv. socijalnog kršćanstva kao bitne odrednice kasnosrednjovjekovne pobožnosti.

Zadar and Dalmatia from the End of the Thirteenth Untill the Beginning of the Fifteenth Century (53-68) naslov je poglavlja u kojemu autor u povijesnom, ali i geografskom smislu predstavlja srednjovjekovni dalmatinski prostor. Sukladno ranije navedenoj činjenici kako je najviše pozornosti usmjereno na prostor zadarske komune, Zoran Ladić je vrlo detaljno predstavio navedeni prostor, ističući njegov izrazito važan strateški položaj kao jedne od glavnih luka na koridoru od zapadnoeuropskih zemalja, preko Venecije do Bizanta i Bliskog Istoka. Naravno, autor je sličan pregled izložio i za prostore trogirске, dubrovačke i kotorske komune.

U poglavlju pod nazivom *Sources* (69-94) autor je vrlo detaljno prikazao veliku količinu izvora korištenih pri izradi ove studije. Kao što je ranije navedeno, riječ je primarno o posljednjim voljama stanovnika zadarske, trogirске, dubrovačke i kotorske komune od druge polovice 13. do početka 15. stoljeća. Ipak, vidljivo je kako je autor koristio i statute, pojedine

narativne i vizualne izvore promatranih dalmatinskih komuna, ali, kao što i sam navodi, riječ je vrlo korisnim izvorima, međutim u ovom slučaju, sekundarnog tipa.

Wills and Testators (95-180) naslov je opsežnog poglavlja u kojemu autor iznosi detaljne podatke o oporučiteljima. U tom kontekstu primarno je riječ o godišnjoj i mjesečnoj distribuciji oporuka na prostoru promatranih komuna, u svrhu čega je priložen čitav niz grafikona radi boljeg razumijevanja, ali i radi boljeg razumijevanja velike količine brojčanih, odnosno kvantitativnih podataka. Nadalje, na isti, vrlo detaljan način autor je izvršio spolnu distribuciju, kao i podrijetlo, socijalni status, te profesije oporučitelja. Navedeno poglavlje autor je zaključio objašnjenjem razloga sastavljanja posljednjih volja. Kao glavni razlog autor navodi iznenadnu smrt, a okolnosti su uglavnom bile vezane uz loše tjelesno stanje, odnosno bolest.

Nakon navedenih poglavlja, posljednja je cjelina knjige posvećena vrstama legata u razdoblju od druge polovice 13. do početka 15. st., kada promatrani izvori sugeriraju kako se krug recipijentata legata znatno proširio. U poglavlju naslovljenom *Recipients of Legacies* (183-236) autor je u zasebnim potpoglavljima izvršio analizu, te detaljno objasnio instituciju primatelja legata. Točnije, autor je uglavnom primjenom kvantitativne analize za svaku od proučavanih komuna dao detaljan prikaz crkvenih institucija, pojedinaca unutar klera, bratovština, hospitala, ali i ugroženih slojeva, kao i slojeva na margini srednjovjekovnog društva, koji su bili recipijenti oporučnih legata. Autor oporučne legatate prati praktički od početka takvih kretanja na dalmatinskoj obali do prve polovice 15. st. kada društvena kretanja te tendencije u religioznosti, ali i praktične promjene poput demokratizacije u sastavljanju privatno pravnih isprava rezultiraju povećanim brojem posljednjih volja, a time i legata.

Poglavljem naslovljenim *The Types of Pious Legacies* (236-317) autor donosi rezultate detaljne analize oporučnih darovanja namijenjenih spasu duše stanovnika promatranih dalmatinskih komuna. Kao što je autor i u uvodnim poglavljima naveo, proširenjem kruga ljudi koji žele i mogu ostaviti takva darovanja koja bi mogla pomoći u tranziciji duše u zagrobni život, proširuje se i krug darova. Tako uz klasična darovanja u novcu i nekretninama, prije svega zemlji, autor detektira i pojavu darivanja materijalnih predmeta poput odjeće, točnije raznih komada ogrtača i halja koje su mogle nositi duhovne osobe, ali i pojedinci slabijeg imovinskog statusa, preko hrane i poljoprivrednih proizvoda, do liturgijskih predmeta i vrijednih slika i knjiga.

Actions for the salvation of the soul (318-342) je posljednje poglavlje u knjizi, koje je autor posvetio raznim radnjama kojima su pripadnici svih slojeva dalmatinskog društva također pokušavali osigurati spas duše. Naime, autor uočava četiri glavne grupe takvih djela, a riječ je najprije o misama zadušnicama za oporučitelje ili njihove pretke te brizi o kršćanskom pokopu. Nadalje, autor u tu skupinu uvrštava i dvije radnje koje su oporučitelji mogli izvršiti osobno ili zamjenski preko druge osobe, a riječ je hodočašćima i prihvaćanju Križa, odnosno odlasku u križarsku vojnu. Autor je navedene radnje ponovno podijelio na posebna potpoglavlja za svaku od proučavanih dalmatinskih komuna posebno, te ih je i podijelio prema vremenskim razdobljima.

Knjiga *Last Will: Passport to Heaven, Urban Last Wills from Late Medieval Dalmatia with Special Attention to the Legacies pro remedio animae and ad pias causas* predstavlja dugo očekivani iskorak u afirmaciji dosada slabije istraženih tema iz hrvatske medievistike i njihovu uspoređivanju sa sličnim povijesnim procesima u drugim europskim regijama, a koje su u žiži istraživanja europske medievistike već više desetljeća. Iako je knjiga rezultat izrazito detaljnog istraživanja temeljenog na raščlambi nekoliko tisuća izvornih dokumenata iz više arhiva te je svojim egzaktnim zaključcima kao i kvantitativnom metodologijom prije svega zanimljiva drugim znanstvenicima, ona povremeno otvara jednu izrazito stručnu temu širem krugu čitatelja zainteresiranih za tematiku svakodnevnog, ali prije svega vjerskog života u srednjovjekovnom razdoblju.

Goran Budeč